

- безпосередньо злочинна діяльність, яка охоплюється складом злочину, передбаченого правовою нормою КК України;

- постзлочинна діяльність особи, яка вчинила злочин (співучасників), та постзлочинна діяльність потерпілого (цивільного позивача чи відповідача).

Щодо інших елементів предмета криміналістики, а саме – механізму відображення діяльності особи в оточуючому середовищі та функціональної діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів, то обсяг та зміст цих складових елементів предмета повинен розширюватися через реалізацію тої самої трьохланкової формули, мова про яку йшла вище.

Список літератури:

1. Салтевський М.В. Криміналістика. К., 1996. 2. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т.1. Общая теория советской криминалистики. 1977. 3. Салтевский М.В. Криминалистика. В современном изложении юристов. Харьков, 1996. 4. Образцов В.А. Криминалистика: Курс лекций. М., 1996. 5. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Х., 1984.

Надійшла до редколегії 05.09.99

М.О.Головецький

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ УЗНАВАННЯ НА ПОПЕРЕДНЬОМУ СЛІДСТВІ

Одним з елементів криміналістичної тактики є тактичний прийом. В юридичній літературі визначення поняття тактичного прийому дотепер є спірним і викликає неоднозначне розуміння. Під тактичним прийомом іноді розуміють і елементарні організаційні заходи, і простий логічний підхід, а часом - навіть вимоги кримінально-процесуального закону. Так, А.Н. Васильєв визначає тактичний прийом як «рекомендацію, розроблену на основі даних спеціальних наук (головним чином логіки, психології, наукової організації праці), а також як узагальнення слідчої практики для застосування логічних методів пізнання в специфічних умовах розслідування, формування психології стосунків слідчого з учасниками слідчих дій, організації розслідування» [1, с.112].

Р.С.Белкін зазначає, що тактичний прийом - це «найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільна лінія поведінки особи, що здійснює процесуальну дію» [2, с.143]. Існує також думка, що «тактичний прийом» і «рекомендація» - поняття хоча і не тотожні, але настільки нерозривні, що жорстко розділяти їх недоцільно» [3, с.50]. На нашу думку, більш правильну позицію займає А.Ф.Волобуєв, котрий пише, що поняття «тактичний прийом» і «тактична рекомендація» є різнопорядковими і при їх використанні необхідно дотримуватися умови: аспекту розгляду слідчої тактики. При цьому автор підкреслює, що «поняття «тактичний прийом», є способом цілеспрямованої практичної діяльності розслідування злочинів, відображає, насамперед, практичну спрямованість слідчої тактики, а по-

няття «тактична рекомендація» взагалі відноситься до наукознавчої сфери криміналістики» [4, с.30].

З урахуванням сказаного вважаємо доцільним визначити тактичний прийом як побудований на психологічному механізмі взаємодіючих суб'єктів найбільш раціональний та ефективний у конкретній ситуації спосіб здійснення процесуальної дії або оперативно-розшукового заходу, спрямований на досягнення конкретної мети при розслідуванні злочинів.

Однією з основних ознак, які характеризують тактичний прийом, є ознака законності. Але з цього не випливає, що всі тактичні прийоми повинні бути закріплені в законі. Деякі з них можуть застосовуватися, виходячи із загального розуміння законності і допустимості доказів. Тому правильно буде підтримати точку зору Коновалової В.С. і Сербулова А.М. в тому, що результати тактичного прийому мають доказове значення, якщо він проведений у рамках слідчої дії, передбаченої Кримінально-процесуальним кодексом [5, с.38]. Так, наприклад, під час допиту слідчий може переконатися у певних можливостях допитуваного шляхом надання йому можливості продемонструвати їх. Такий тактичний прийом знаходить своє вираження в слідчій дії - відтворення обстановки й обставин події, передбаченій ст.196 КПК. Тому не можна недооцінювати ефективність тактичного прийому, котрий застосовується під час проведення слідчої дії, якщо слідчим враховано всі інші його ознаки.

Висловлена думка досить часто підтверджується саме в тих ситуаціях, коли в рамках слідчої дії використовується психофізіологічний процес узнавання. Тактичні прийоми, спрямовані на узнавання раніше сприйнятих об'єктів, є виправданими на практиці і застосовуються не лише при провадженні пред'явлення для впізнання, але й під час огляду місця події, обшуку та виїмки, відтворення обстановки й обставин події, допиту та ставки віч-на-віч. Таку думку було висловлено в криміналістичній літературі кількома вченими (Н.Г.Бритвич, Е.А.Дідоренко, А.С.Бершадський), котрі вважають, що «узнавання об'єкта має місце при очній ставці, перевірці показань на місці й інших діях, проте його не слід сплутувати з пред'явленням для впізнання як слідчою дією» [6, 37].

Узнавання в процесі зазначених слідчих дій не є самостійним процесуальним актом як це має місце при пред'явленні для впізнання. Воно служить супутним чинником у процесі слідчої дії, котра вирішує свої задачі. У той же час акт узнавання може істотно вплинути на хід і результати конкретної слідчої дії.

У процесі огляду місця події нерідко має місце узнавання трупа. Воно здійснюється свідком, який бере участь в огляді, або людиною, що випадково підійшла, або запрошеними для огляду трупа громадянами, котрі заявили про узнавання трупа вже в ході огляду. У кожному зазначеному випадку узнавання відбулося без попереднього допиту названих осіб. У кри-

міналістичній літературі обговорюється питання відносно того, в якому процесуальному документі варто зафіксувати факт узнавання, що відбувалося в процесі огляду місця події. За переконанням О.Я.Гінзбурга «...тут же повинний бути складений протокол впізнання, що констатує завершений факт» [7, 107]. На нашу думку, така точка зору є спірною, оскільки в даному випадку не дотримуються процесуальні правила процедури пред'явлення для впізнання. Ми вважаємо, що такий факт узнавання слід зазначити в протоколі огляду місця події, а потім провести допит особи, котра узнала об'єкт.

На практиці можливі випадки, коли хто-небудь із присутніх під час огляду місця події або обшуку заявить про те, що виявлена річ знайома йому або є його власністю, тобто констатує факт узнавання. Оскільки в даному випадку відсутня встановлена законом процедура пред'явлення для впізнання, таку заяву, на думку П.П. Цветкова, потрібно занести до протоколу огляду або обшуку, а потім із цього приводу докладно допитати заявника [8, 22]. Ми підтримуємо таку точку зору, оскільки протокол пред'явлення для впізнання в цьому випадку не складається, тому що впізнання в процесуальному плані тут немає. У ході допиту заявника необхідно з'ясувати, за якими ознаками він узнав цю річ, як давно вона зникла і за яких обставин. Також необхідно з'ясувати у допитуваного, чи не знає він кого-небудь з людей, котрим можна було б пред'явити для впізнання зазначену річ із дотриманням встановленого законом порядку провадження даної слідчої дії.

Таким чином, факт узнавання об'єкта в ході огляду або обшуку, зафіксований у відповідному протоколі, набуває доказового значення і може бути використаний для встановлення приналежності виявленого предмета і кола осіб, котрі могли б стати свідками у кримінальній справі.

Відтворення обстановки й обставин події як самостійна слідча дія проводиться при добровільній згоді раніше допитаної особи. Сутність її полягає в показі цією особою певного місця, пов'язаного з подією злочину, у розповіді про вчинені на цьому місці дії та деталі обстановки. Іноді в ході відтворення демонструються деякі дії і співставляються повідомлені дані з реальною обстановкою й іншими матеріалами справи. Узнавання обстановки і місця скоєння злочину є необхідною умовою подальшого проведення зазначеної слідчої дії. Розглянемо таку ситуацію на конкретному прикладі з практики.

На попередньому допиті обвинувачуваний Д. докладно розповів про місце, де учинив крадіжку з квартири, і назвав місце розташування будинку. Адресу назвати він не зміг, зіславшись на те, що назви вулиць погано запам'ятовує. У ході відтворення обстановки й обставин події обвинувачуваний узнав багатопверховий будинок за формою і кольором фарбування, пояснивши, що обікрадена ним квартира знаходиться на шостому поверсі

вказаного будинку. Номер квартири і під'їзду він не пам'ятав, але висловив упевненість, що зможе показати ці об'єкти, тому що добре запам'ятав їх. Далі обвинувачуваний підійшов до під'їзду №5 і вказав на нього. На запитання слідчого він пояснив, що знає цей під'їзд у цілому за розташуванням в будинку, за кушем бузку, який ріс справа від входу і розбитими східцями, що ведуть у під'їзд. Далі громадянин Д. пройшов на шостий поверх, де вказав на двері квартири під №36, пояснивши, що знає двері квартири за характерною оббивкою і що саме з цієї квартири ним скоєна крадіжка. Увійшовши в квартиру, обвинувачуваний назвав особливості обстановки в квартирі і конструкції замків вхідних дверей¹.

З наведеного прикладу видно, що в ході однієї слідчої дії мало місце узнавання трьох об'єктів (будинку, під'їзду, квартири). Пояснення обвинувачуваного ґрунтуються на узнаванні ним місця скоєння злочину. Факти узнавання стали неодмінним складовим елементом подальшого проведення слідчої дії. Якщо припустити, що обвинувачуваний не зміг би впізнати місце злочину, тоді подальше проведення перевірки й уточнення його показань не могло б відбутися.

У криміналістичній літературі приділено чималу увагу питанням використання доказів у ході допиту. Обґрунтовано підкреслюється значення цього процесу для виконання завдань допиту - одержання повних показань, що достовірно відображають дійсність. Оперування доказами може служити викриттю брехні допитуваного або наданню йому допомоги в пригадуванні фактів. Показання допитуваного в психологічному плані є відновленням минулого в його свідомості. Узнавання в цьому процесі може оживити пам'ять допитуваного. Підтвердимо висловлене судження прикладом із слідчої практики.

Завідуючий складом П. був допитаний як свідок з приводу руху матеріальних цінностей на підприємстві, де було скоєне розкрадання шляхом розтрата. Він вагався дати пояснення щодо фактів, посилаючись на те, що не пам'ятає про них. Тоді слідчий пред'явив свідку накладні з рукописним текстом, виконаним самим П. Оглянувши документи і проаналізувавши їх зміст, свідок заявив, що знає ці документи і дав розгорнуті відповіді на поставлені запитання².

Таким чином, узнавання в цьому випадку має допоміжний характер. Оживленню слідів пам'яті сприяв зміст документів, але цьому передувало їх узнавання. Свідок впізнав свій почерк, зміст документів і самі документи. Такий факт узнавання має бути відображений у протоколі допиту й оцінюватися як доказ у кримінальній справі.

¹Архів Комінтернівського районного суду м.Харкова. Кримінальна справа №16980057.

²Архів Теревовлянського районного суду Тернопільської області. Кримінальна справа №34970148.

Пред'явлення об'єкта під час допиту, як окремий тактичний прийом, може бути зумовлене неможливістю пред'явити об'єкт впізнаючому в процесуальному порядку або тим, що приналежність об'єкта певній особі безперечно встановлена іншим шляхом і необхідно лише з'ясувати характер взаємодії допитуваного з цим об'єктом у минулому. Міру знайомства двох допитуваних можна з'ясувати у ході очної ставки як різновиду допиту, де також можливі випадки узнавання. Як передбачено ст.173 КПК України, «на початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, викликані на очну ставку одне одного». Тут мається на увазі з'ясування їх взаємовідносин - сторонні вони чи знайомі, можливо, тільки один із допитуваних узнає іншого.

З усього сказаного вище можна зробити висновок, що тактичний прийом, спрямований на узнавання об'єктів, що спостерігалися раніше, є одним з основних елементів слідчої тактики. Такі тактичні прийоми мають місце не лише в ході провадження пред'явлення для впізнання, але і під час проведення інших слідчих дій. Такого роду узнавання має істотне і різнопланове значення в ході розкриття та розслідування злочинів. Так, узнавання служить орієнтуючою інформацією для висунування версій у ході огляду місця події, наприклад, необхідною умовою для подальшого проведення слідчої дії (при перевірці показань на місці), а також просто супутнім чинником (під час обшуку). Проте, у будь-якому з перерахованих випадків зафіксований у протоколі слідчої дії факт узнавання має оцінюватися як доказ у кримінальній справі. Тому вважаємо за доцільне кожний факт узнавання будь-якого об'єкта фіксувати в протоколі відповідної слідчої дії. Після її завершення необхідно допитати впізнаючого, за якими ознаками він впізнав об'єкт і за яких обставин спостерігав його раніше. Такий факт узнавання є перешкодою для провадження в подальшому слідчої дії пред'явлення для впізнання.

Список літератури:

1. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий /Библиотека следователя. М., 1981. 2. Белкин.Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике. М., 1988. 3. Комиссаров В.И. Теоритические проблемы следственной тактики. 1987. 4. Волобуев А.Ф. Соотношение понятий «тактический прием» и «тактическая рекомендация» в системе следственной тактики // Криминалистика и судебная экспертиза. К., 1983. Вып.27. 5. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции. К., 1983. 6. Бритвич Н.Г., Дидоренко Э.А., Бершадский А.Е. Вопросы теории и практики предъявления для опознания. Ростов-на-Дону, 1972. 7. Гинзбург А.Я.Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике: Учебно-практическое пособие. М., 1996. 8. Цветков П.П. Опознание на предварительном следствии. М., 1995.

Надійшла до редколегії 06.09.99